

Het Verhaal van Woerden

Verhaal 21 Woerdense Rijnstenen

Boete in steen

Eeuwenlang vormen de pannenbakkerijen en steenbakkerijen de belangrijkste industrie in Woerden. Stenen en dakpannen worden van rivierklei gemaakt en worden langdurig gebakken in steenovens. De eerste ovens verschijnen rond Woerden in de dertiende eeuw. In de veertiende eeuw heeft een zekere Jacob van Hessel een heuse steenbakkerij. Hij moet 150.000 stenen leveren voor de versterking van de toren of het oude kasteel van Woerden. Die opdracht krijgt hij van Willem van Naaldwijck die sinds februari 1368 baljuw van Rijnland en Woerden is. Willem wil Woerden ombouwen tot een vesting, compleet met een gracht van wel 1.600 meter lang, om zich te verdedigen tegen Utrecht. Later zijn er steeds meer stenen nodig, en ook dakpannen van steen. Want de houten gebouwen met rieten daken zijn brandgevaarlijk. Stenen zijn belangrijk en kostbaar. In 1602 legt het stadsbestuur zelfs boetes op in de vorm van stenen. Twee Woerdenaren moeten voor hun wandaden 10.000 en zelfs 150.000 stenen betalen!

Klei afgraven

De steenindustrie ontwikkelt zich aan de westzijde van de stad. Daar liggen 'kleiruggen', lang gerekte bulten van klei die in vroeger tijden door de Oude Rijn zijn afgezet. Eerst graaft men vooral ten zuiden van de rivier de klei af. Het gebied rond de huidige Prinsenlaan wordt door oudere Woerdenaren nog steeds aangeduid met 'de steenkuilen'. Ook gebieden als Bulwijk, Kromwijk, Oudeland en het Tournoyveld worden afgegraven. In de 17e eeuw zijn ze al 'leeg' en zijn ze bedijkt zodat de gaten veranderen in kleine polders. In 1650 zijn er ongeveer 25 bakkerijen actief op de noordoever van de Oude Rijn. Maar ze moeten hun klei van steeds verder weg halen. Die klei wordt vervoerd op platte boten: de kleivletten. Ze varen heen en weer naar gebieden ten oosten van de stad, zoals Geestdorp, Breeveld en Snel – allemaal namen die je nog steeds op de kaart terug kunt vinden. In de 18e eeuw komt de klei uit de omgeving van Kamerik, Linschoten en Harmelen. Een deel van die gebieden ligt dan in een ander land, namelijk het land van Utrecht. En dus moet er invoerbelasting op worden betaald...

Gilde en macht

De eigenaren van de bakkerijen verenigen zich in 1687 in een bedrijfsvereniging of gilde: het pan- en steenbakkersgilde. Het gilde regelt, in onderling overleg, de prijzen, de arbeidsvoorwaarden en de kwaliteit van de productie. Ook de opleiding en het bijstaan van de weduwen van overleden leden behoort tot de taken van het gilde. Evenzo is er een gilde voor de schippers van de kleivletten. Het bijzondere is dat de steenbazen bij hun bedrijven, en tussen hun arbeiders in, blijven wonen. In 1798 verdwijnt het gilde maar de fabrieken blijven wel samenwerken. In de Franse Tijd hebben de fabrikanten het moeilijk. De buitenlandse vraag valt weg en de bouwactiviteiten in eigen land staan op een laag pitje. In 1816 vragen de ondernemers aan de stad Woerden om de belasting op brandstof op te heffen. Anders verdwijnen ook de laatste 9 bedrijven. Gelukkig krabbelen de bedrijven weer op. Rond 1850 zijn er zo'n 15 bedrijven met namen als 'Het Misverstand', 'De Driemanshoop', 'Het Blauwe Hek', 'Bulwijk', 'Damlust' en 'Deklust'. De laatste fabriek specialiseert zich in het maken van rietvorsten ofwel nokpannen. Er werken ongeveer 250 arbeidersgezinnen in de pan- en steenindustrie. In de 19e eeuw is het pan- en steenbakkersgilde oppermachtig. De eigenaren van de fabrieken wonen dan in Rietveld, Barwoutswaarder (toen nog aparte 'gerechten', later gemeentes) of Woerden. Bekende steenbakkersfamilies zijn De Koning, Knijff en Brunt. Familieleden zijn vaak ook wethouder of zelfs burgemeester!

Ruw volk

Hoe het leven is in deze klei-industrie weten we een beetje dankzij de Woerdense schrijver Olivier Groeneyk. Hij vermeldt in zijn Beschrijving der stad Woerden uit 1829 dat de arbeiders per seizoen (van april tot en met oktober) worden ingehuurd en dat ze wonen in kleine huisjes van de fabriek. In de herfst en winter moeten de arbeiders naar de armenkas van de kerk, de diaconie. Of naar de gemeente. Geen vetpot dus. Ook de vrouwen en kinderen moeten werken. Onder de arbeiders vind je aardwerkers die de klei afgraven, steenvormers, kleivletters, stokers voor de ovens, en kruiers. Meesterknechten geven de leiding. De schrijver laat ons ook weten dat het om ruw volk gaat. Ze spreken een eigen dialect en vieren in juli een eigen pannebakkerskermis. Dronkenschap, vechtpartijen en dergelijke zijn aan de orde van de dag in de toenmalige herbergen als 'De Roos' en 'Het Dorstige Hert'. Toch is iedereen 's morgens weer op tijd om twaalf tot veertien uur te werken! De huidige Rozenbrug in Woerden is naar De Roos vernoemd. Beide herbergen vinden we in die tijd aan de huidige Leidsestraatweg, die dan nog "Pannebakkerijen" heet.

Woerdenaar Gerard Ram schrijft: "Ik ben geboren op maandag 9 februari 1931 om 11.00 uur op de steenoven van Splinter te Willeskop. Mijn vader, Johannes Ram, was kleivletter en mijn moeder mocht, voor een rijksdaalder in de week stenen 'optassen'. Die bewuste maandag was mijn moeder al vroeg begonnen met stenen optassen, ondanks dat zij op het punt stond te bevallen! Ergens rond 10 uur moet de bevalling begonnen zijn, doch er was geen tijd meer om haar naar het eigen huis te brengen. Uit pure nood is zij daar een ander huis binnen gedragen, alwaar ik dus rond 11 uur het

levenslicht zag. Eigenlijk dus een aanklacht tegen het systeem dat zelfs hoogzwangere vrouwen voor een rijksdaalder in de week, stenen liet opstapelen.”

Mechanisatie en concurrentie

Aan het einde van de 19e eeuw doet de stoommachine en de elektromotor zijn intrede. Er zijn handige steenfabrikanten die de mogelijkheden inzien om hun producten beter en goedkoper te maken. Het met de hand vormen van stenen wordt vervangen door een machine die de klei in vormen perst. De vooruitstrevende fabrikanten doorstaan de concurrentie van de Waalsteen uit Nijmegen en de IJsselsteen uit het gebied van de Hollandse IJssel. De Woerdense Rijnsteen wordt vooral gebruikt voor bestrating. Wie niet meegaat met de nieuwe ontwikkeling wacht het faillissement. Dat geldt uiteindelijk voor zo'n tien bedrijven. Na de Tweede Wereldoorlog zijn er nog drie fabrieken over: "Bulwijk" aan de Hoge Rijndijk, de "Driemanshoop" en de "Wodast" (Woerdensche Dakpan- en Steenindustrie). Alleen de laatste weet, door te fuseren met een aantal voorgangers, te overleven. Nog altijd worden, nu door opvolger BMI Monier, op het terrein aan de Pannebakkerijen dakpannen gemaakt.

Meer weten?

Algemeen:

- Hendricks, C.J. *Oud-Hollandsche Bouwgilden* (s.l., 1950)
- Hollestelle, J. *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560* (Arnhem, 1976)
- Janssen, G.B. *Baksteenfabricage in Nederland, 1850-1920* (Zutphen, 1987)

Woerden en omgeving:

- Beekink, E., en R. Wall "De levensloop van Adriana Meershoek: een korte studie op basis van het bevolkingsregister van Woerden, Barwoutswaarder en Rietveld" in *Heemtijdinghen*, jg. 29 (1993), nr. 4
- Doorn, Z. van *Kleiland, kleivletten en baksteenindustrie, voornamelijk in de Oude Rijnstreek* (s.l., 1961)
- Doorn, Z. van *Over de baksteenindustrie en het kleivletten in de Rijnstreek en de invloed daarvan op het landbouwkundig grondgebruik* (s.l., 1960)
- "Enige aantekeningen bij de gildebrieff van de pan-, tichel- en steenbakkers" in *Heemtijdinghen*, jg 8 (1972), nr. 3
- Es, Jan van *Woerden in bedrijf* (Alphen a/d Rijn, 1990), pp.37-47
- Hendricks, C.J. *Verzamelde artikelen* [o.a. kroniek van de steenfabriek Bulwijk], (s.l., s.a.)
- Vlist, W.C. van der *Dakpannen- en steenfabrieken in de Rijnstreek* (Woerden, 1983)

Rechten

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van de tekst is toegestaan onder vermelding van "Bron: Het Verhaal van Woerden".